

Critical Studies in Texts and Programs of Human Sciences,
Institute for Humanities and Cultural Studies (IHCS)
Monthly Journal, Vol. 21, No. 9, Autumn 2021, 133-154
Doi: 10.30465/CRTLS.2021.31811.1912

Critical Viewpoint on the Obedience of High School Persian Books to the Field of Aesthetics and Art Document of the Fundamental Revolution of Education

Fatemeh Jafari Kamangar*

Maryam Zare**

Abstract

In Iran, a large part of the education and guidance of students is achieved through textbooks, which requires a precise and calculated roadmap to achieve it. The document of fundamental revolution of education has been compiled based on these principles and inspired by upstream documents and according to the strategies of the Islamic Republic, and the authors of textbooks are obliged to present the principles and areas of this document in order to achieve this important goal. The field of aesthetic and artistic education is the sixth field in the section of the theoretical model of educational fields of this document. The statistical population in the present study is Persian high school textbooks and the statistical sample is the Persian textbook of the twelfth grade. Qualitative analysis of the present study was performed by deductive coding and classification of data and the unit of analysis in this study was the sentence. To achieve the reliability of the codes, parts of the book were coded by two coders and its validity was done by the method of pluralism and trust-building. Also, the research atmosphere was controlled with the presence of an

* Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Farhangian University, Tehran, Iran (Corresponding Author), f.jafari@cfu.ac.ir

** Master of Teaching Persian Language and Literature, Ghaemshahr Education Department, Ghaemshahr, Iran, Zarymrym677@gmail.com

Date received: 13/07/2021, Date of acceptance: 06/11/2021

Copyright © 2018, This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

external judge .Quantitative analysis of the code was performed by SPSS software . According to the analysis, the frequency of sentences that considered this field was 49.11%, which the amount of attention to its principles is unequal and, in some cases, such as directing educators to a special artistic orientation and creativity, is very little .Authors require textbooks.

Keywords: Content Analysis, Persian Book, Fundamental Transformation, Document, Aesthetic.

نگرش انتقادی به پای‌بندی کتب فارسی به ساحت زیبایی‌شناسی و هنری سند تحول بنیادین آموزش و پرورش

فاطمه جعفری کمانگر*

مریم زارعی**

چکیده

در کشور ما تحقق بخش بزرگی از تعلیم و تربیت و سوق‌دادن دانش‌آموزان به سمت‌وسوی حیات طیبه از طریق کتاب‌های درسی اتفاق می‌افتد که برای رسیدن به آن نقشه راهی دقیق و حساب‌شده لازم است. سند تحول بنیادین آموزش و پرورش بر مبنای این اصول و با الهام‌گیری از اسناد بالادستی و با توجه به راهبردهای نظام جمهوری اسلامی تدوین شده است تا پیش‌روی مؤلفان کتاب‌های درسی باشد. ساحت تربیت زیبایی‌شناختی و هنری ششمین ساحت در بخش الگوی نظری ساحت‌های تربیتی این سند است. جامعه آماری کتاب‌های فارسی متوسطه دوم و نمونه کتاب فارسی پایه دوازدهم است. تحلیل کیفی پژوهش حاضر با کدگذاری قیاسی و طبقه‌بندی داده‌ها انجام شده و واحد تحلیل در این پژوهش جمله بوده است. برای رسیدن به پایایی کدها، بخش‌هایی از کتاب را دو کدگذار کدگذاری کردند و روایی آن از روش کثرت‌گرایی و اعتمادسازی صورت پذیرفت. هم‌چنین، فضای پژوهش با حضور داور بیرونی مورد کنترل قرار گرفت. تحلیل کمی کدها با نرم‌افزار spss انجام پذیرفت. براساس تحلیل‌های انجام‌شده، فراوانی جملاتی که این

* استادیار گروه آموزش زبان و ادبیات فارسی، عضو هیئت علمی دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران
(نویسنده مسئول)، f.jafari@cfu.ac.ir

** کارشناس ارشد آموزش زبان و ادبیات فارسی، آموزش و پرورش شهرستان قائم‌شهر،
Zarymrym677@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۴/۲۲، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۸/۱۵

ساحت را مدنظر قرار دادند. ۴۹/۱۱ درصد بوده است که میزان توجه به اصول آن به صورت غیرمساوی و در برخی موارد هم چون سوق دادن متریان به سمت گرایش و تخصص هنری خاص، آفرینش‌گری، و خلاقیت بسیار اندک بوده است که توجه ویژه مؤلفان کتاب‌های درسی را می‌طلبد.

کلیدواژه‌ها: تحلیل محتوا، کتاب فارسی، سند تحول بنیادین، ساحت زیبایی‌شناختی و هنری.

۱. مقدمه

کتاب‌های درسی مهم‌ترین ابزار آموزش‌اند که از گذشته‌ها مورد توجه قرار داشتند و مبنای آموزش در مکتب‌ها و مدرسه‌ها بوده‌اند. از طریق کتاب‌های درسی، عقاید، ایده‌ها، و نظریه‌های گوناگون به دانش‌آموزان منتقل می‌شود. سیکوراوا (Sikorava) در اهمیت کتاب درسی می‌گوید: «معلم از کتاب درسی به عنوان منبع اصلی محتوای برنامه درسی و ابزار اصلی تدریس در تعیین و جهت‌دهی فعالیت یادگیری دانش‌آموزان استفاده می‌کنند» (Sikorava 2011، به نقل از نوریان ۱۳۹۴: ۹). «کتاب‌های درسی پیام‌های مربوط به درست و غلط زیبا و زشت را ارائه می‌دهند و در مجموع ایده‌های جامعه و دستورالعمل‌ها را منتقل می‌کنند» (همان: ۱۰). با توجه به اهمیت کتاب‌های درسی و نقشی که در شکل‌دهی عقاید و افکار دانش‌آموزان ایفا می‌کنند محتوای آن‌ها باید بر اساس قواعد و اصول مطابق با شرایط و ویژگی‌های هر جامعه انتخاب شود.

بسیاری از آرمان‌ها و اهداف جمهوری اسلامی سوق‌دادن دانش‌آموزان به سمت وسوی حیات طیبه، عدالت جهانی، و تمدن ایرانی اسلامی در پرتو تعلیم و تربیت صحیح است که بخش بزرگی از آن در مدارس و از طریق کتاب‌های درسی به دست می‌آید. برای رسیدن به چنین هدفی، سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، که بر مبنای تمام سیاست‌گذاری‌ها، برنامه‌ریزی‌ها، در نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی جمهوری اسلامی ایران تدوین شده است، هم‌چون نقشه راهی پیش‌روی مؤلفان کتب درسی قرار دارد تا هدایت‌گر دانش‌آموزان به این سمت‌وسو باشد. این سند، که با الهام‌گیری از اسناد بالادستی و با توجه به راه‌بردهای نظام جمهوری اسلامی نگاشته شده است، دارای سه بخش اصلی است. بخش اول، فلسفه تربیت در جمهوری اسلامی ایران؛ بخش دوم، فلسفه تربیت رسمی و عمومی در جمهوری اسلامی ایران؛ بخش سوم، ره‌نامه نظام تربیت رسمی و عمومی در جمهوری اسلامی ایران.

نگرش انتقادی به پایبندی کتب فارسی ... (فاطمه جعفری کمانگر و مریم زارعی) ۱۳۷

در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، اصول و رویکردهای نظام آموزش و پرورش ایران مشخص شده است و کتاب‌های درسی نیز باید طبق این اصول نگارش یابند، اما این که چه قدر کتاب‌های درسی به این اصول پای‌بندند و مؤلفان این کتب چشم‌انداز این سند را برای تألیف کتب درسی در نظر دارند همواره مورد بحث و نقد بوده است. ساحت تربیت زیبایی‌شناختی و هنری جزء بخش دوم سند تحول بنیادین است که ناظر به رشد قوه خیال، پرورش عواطف، احساسات، و ذوق زیبایی‌شناختی متربیان است؛ یعنی متربیان باید توان درک موضوعات و افعال دارای زیبایی مادی یا معنوی و توان خلق آثار هنری و قدردانی از آثار و ارزش‌های هنری را کسب کنند (مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت ۱۳۹۰: ۳۰۷).

اگرچه مرزهای مفهوم ادبیات در طی تاریخ دست‌خوش تغییر و تحول زیادی شد، در رویکردهای جدید نقد ادبی نگاه زیبایی‌شناسانه به ادبیات حرف نخست را می‌زند. درست است که در ادبیات مسائل تربیتی، تاریخی، فرهنگی، اجتماعی، و حتی سیاسی نیز مطرح می‌شود، آنچه گفتمان ادبیات را از سایر گفتمان‌های تاریخی، فرهنگی، و... مجزا می‌کند زیبایی‌شناسی است که از التذاذ ادبی آغاز می‌شود و به آفرینش ادبی می‌انجامد.

از مهم‌ترین اهداف کتاب‌های درسی فارسی نیز بالابردن سطح درک زیبایی‌شناسی دانش‌آموزان و ایجاد زمینه‌های آفرینش‌گری در آن‌هاست و با توجه به این که ادبیات از راه آمیختن تخیل و زبان و خلق ساختاری هماهنگ توان انتقال عاطفه را دارد (جبری ۱۳۹۱) و انتقال احساس و عاطفه در رشد عاطفی دانش‌آموزان تأثیر فراوانی دارد، توجه به ساحت تربیت زیبایی‌شناختی و هنری بسیار حائز اهمیت است، زیرا سبب رشد قوه تخیل، پرورش عواطف و احساسات، و ذوق زیبایی‌شناختی دانش‌آموزان می‌شود که در نتیجه دانش‌آموزان به دو رویکرد مهم این ساحت یعنی خلق معنا و کشف معنا دست می‌یابند. بنابراین، ضروری است که این رویکردها مبنای سیاست‌گذاری و تصمیم‌گیری مؤلفان کتب درسی قرار گیرد. بهترین راه برای شناخت نقاط ضعف موجود و اصلاح ضعف‌هایی که کتاب‌های درسی را از اهداف اصلی‌اش دور می‌کند تحلیل محتواست.

تحلیل محتوا از روش‌های رایج در پژوهش‌ها و تحقیقات است که به بررسی داده‌های موجود (بیش‌تر مطالب مکتوب) و کشف پیام‌های آشکار و پنهان داده‌ها می‌پردازد (فتحی و اجارگاه ۱۳۸۸: ۳۳۵). تحلیل محتوا یک فرایند ذهنی برای جای‌دهی داده‌های متن در طبقه‌بندی‌های مفهومی به‌منظور تعیین الگوها یا روابط بین متغیرهاست (Julien 2008: 120).

کریپندورف (Krippendorff) در تعریف تحلیل محتوا می‌گوید: «تحلیل محتوا تکنیکی پژوهشی است برای استنباط تکرارپذیر و معتبر از داده‌ها در مورد متن آن‌ها» (کریپندورف، ۱۳۹۱: ۲۵). در این تعریف، منظور از تکنیکی بودن تحلیل محتوا این است که این شیوه، مانند علوم دیگر، از روش‌های علمی استفاده می‌کند تا مفاهیم را از داده‌های متن بیرون بکشد (اکبرنژاد و دیگران ۱۳۹۷).

تحلیل محتوا در مطالب آموزشی نیز کانون توجه دانشمندان علوم اجتماعی بود. یکی از راه‌های اطمینان‌یافتن از این‌که کتاب منطبق بر اهداف برنامه درسی است و اصول و معیارهای درست آموزشی در آن به‌کار رفته است استفاده از تحلیل محتواست (نیک‌نفس ۱۳۹۲: ۱۲۸). تحلیل محتوا سبب می‌شود که کتاب درسی با دقت کافی و عاری از هر نوع عیبی نگاشته شود و مؤلفان را در برطرف کردن نقایص کتاب درسی یاری کند. در متون ادبی، برای شناخت سبک کلمات و مضامینی که به مؤلف نسبت داده می‌شود و شناخت دوره‌ای که نویسنده در آن زندگی می‌کرد از تحلیل محتوا استفاده شده است؛ از جمله می‌توان از سبک‌شناسی ملک‌الشعراى بهار یاد کرد که برای شناخت ورود لغات عربی در کتاب‌های فارسی در طی قرن چهارم و پنجم از تحلیل محتوا استفاده کرده است (ساروخانی ۱۳۹۳: ۳۰۱).

در یک طبقه‌بندی کلی، معمولاً انواع تحلیل محتوا به دو دسته تقسیم می‌شود: تحلیل محتوای کمی و کیفی (فائدی و دیگران ۱۳۹۵). برخی تحلیل محتوای کمی را معادل تحلیل محتوای آشکار و تحلیل محتوای کیفی را معادل تحلیل محتوای پنهان دانسته‌اند (تبریزی ۱۳۹۳)، اما به‌واقع در روش کیفی هم به بُعد آشکار و هم به بُعد پنهان محتوا توجه می‌شود و هدف آن بیان درک و فهم عمیق‌تر از محتوا و فعالیت‌های آموزشی و تربیتی است. در این روش، پژوهش‌گر سعی می‌کند ابعاد پنهان و آشکار محتوای کتاب درسی و هم‌چنین روابط درونی بین مفاهیم و پیام‌های موجود در متن را کشف کند (ظفری‌نژاد ۱۳۹۶: ۱۸۸).

کتاب‌های درسی کتاب‌هایی‌اند که براساس برنامه‌ریزی خاص و با هدف معینی از سوی مراجع ذی‌صلاح وزارت به‌تصویب رسیده و تهیه شده‌اند و در کلاس درس نیز از آن‌ها استفاده می‌شود (سیدقطبی ۱۳۹۰). تعریف‌های مختلفی از کتاب درسی ارائه شده است و از مهم‌ترین تعریف‌ها آن است که در *دائرةالمعارف تعلیم و تربیت* (۲۰۰۸) بیان شده است: «کتاب درسی اثر چاپ‌شده‌ای است که برای یک دوره و یا سال تحصیلی مهیا می‌گردد و دربردارنده حقایق و ایده‌ها درباره یک موضوع خاص است» (نوریان ۱۳۹۴: ۱۰).

نگرش انتقادی به پایبندی کتب فارسی ... (فاطمه جعفری کمانگر و مریم زارعی) ۱۳۹

در پژوهش حاضر، کتاب تازه تألیف فارسی پایه دوازدهم، به عنوان آخرین کتاب فارسی ای که در دوره دبیرستان تدریس می شود و بین همه رشته ها مشترک است، مبنای ما برای تحلیل محتوا قرار گرفته است و میزان انطباق آن با ساحت هنری و زیبایی شناسی سند تحول بنیادین مورد بررسی واقع شده است.

مبانی نظری سند تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی جمهوری اسلامی ایران محصول بازبینی و تکمیل گزارش نهایی پژوهش «تلفیق یافته های مطالعات نظری طرح سند ملی آموزش و پرورش» است که از جانب اعضای کارگروه تلفیق نتایج مطالعات نظری با پشتیبانی دبیرخانه شورای عالی آموزش و پرورش طی سال های ۱۳۸۶-۱۳۸۹ انجام یافته و به نتیجه رسیده و پس از بازبینی و اصلاح نهایی به تأیید شورای عالی انقلاب فرهنگی رسیده است و در آن تأکید شده است که باید مبنای تمام سیاست گذاری ها، برنامه ریزی ها، و تولید اسناد تحولی در نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی جمهوری اسلامی ایران قرار گیرد (مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت ۱۳۹۰: ۱۰).

مبانی نظری سند تحول بنیادین به سه بخش اساسی تقسیم شده است:

الف. بخش اول: فلسفه تربیت در جمهوری اسلامی ایران

در این بخش، مبانی اساسی تربیت شامل مبانی هستی شناسی، مبانی انسان شناختی، مبانی معرفت شناختی، مبانی ارزش شناختی، مبانی دین شناختی مطرح شده است. هم چنین، چیستی و چرایی تربیت نیز از دیگر فصول بخش اول اند که هر کدام به بیان مسائل مهمی چون تعریف تربیت ویژگی های آن، اهمیت و ضرورت تربیت، و... پرداخته اند (بنگرید به همان: ۳۳-۱۷۹).

ب. بخش دوم: فلسفه تربیت رسمی و عمومی در جمهوری اسلامی ایران

در این بخش، مبانی اساسی تربیت رسمی و عمومی شامل مبانی سیاسی، حقوقی، روان شناختی، و جامعه شناختی مطرح شده است. هم چنین، در این بخش به تبیین چیستی تربیت رسمی و عمومی، تبیین چرایی تربیت رسمی و عمومی، و تبیین چگونگی تربیت رسمی و عمومی پرداخته شده است (همان: ۱۹۱-۳۰۸).

فصل تبیین چگونگی تربیت رسمی و عمومی شامل دو بخش است: اصول کلی تربیت رسمی و عمومی و الگوی نظری ساحت های تربیت. در بخش الگوی نظری ساحت های تربیت، شش ساحت تعیین شده است:

۱. ساحت تربیت اعتقادی، عبادی، و اخلاقی؛

۲. ساحت تربیت اجتماعی و سیاسی؛

۳. ساحت تربیت زیستی و بدنی؛

۴. ساحت تربیت زیبایی‌شناختی و هنری؛

۵. ساحت تربیت اقتصادی و حرفه‌ای؛

۶. ساحت تربیت علمی و فناوری (همان: ۱۵۴-۱۵۸).

ساحت تربیت زیبایی‌شناختی و هنری بخشی از جریان تربیت رسمی و عمومی است که ناظر به رشد قوه خیال و پرورش عواطف، احساسات، و ذوق زیبایی‌شناختی متریان، یعنی توان درک موضوعات و افعال دارای زیبایی مادی یا معنوی، توان خلق آثار هنری، و قدردانی از آثار و ارزش‌های هنری، است. این ساحت رویکرد و اصولی دارد که رویکردهای آن شامل دو فرایند خلق معنا و کشف معناست. خلق معنا یا رمزگذاری خاص هنرمندان و رمزگشایی یا کشف معنا به افراد عادی اختصاص دارد. در این رویکرد، هدف اصلی پرورش هنرمند حرفه‌ای نیست، بلکه پرورش ادراک زیبایی‌شناسی در همه متریان است (همان: ۳۰۸).

ج. بخش سوم: رهنامه نظام تربیت رسمی و عمومی در جمهوری اسلامی ایران
این بخش شامل مشخصات کلی نظام تربیت رسمی و عمومی و الگوهای نظری زیر نظام اصلی است (بنگرید به همان: ۳۲۳-۴۰۸).

پژوهش حاضر در نظر دارد تا با توجه به تازه‌تألیف‌بودن کتب درسی متوسطه دوم، کتاب فارسی پایه دوازدهم این دوره را از منظر پای‌بندی به اصول و رویکردهای ساحت هنری و زیبایی‌شناسایی سند تحول بنیادین موردتحلیل محتوا قرار دهد و به شناسایی مؤلفه‌هایی از سند تحول بنیادین پردازد که در کتاب فارسی پایه دوازدهم موردتأکید بیش‌تر و مؤلفه‌هایی که موردکم‌توجهی واقع شدند یا مغفول ماندند.

براساس اهداف ذکرشده، پژوهش حاضر بر آن است به سؤالات زیر پاسخ دهد:

۱. کتاب فارسی پایه دوازدهم به چه میزان مؤلفه‌های ساحت تربیت زیبایی‌شناختی و هنری سند تحول بنیادین را موردتوجه قرار داده است؟

۲. به کدامین اصول از اصول زیبایی‌شناختی و هنری سند تحول بنیادین در کتاب فارسی پایه دوازدهم توجه بیش‌تری شده است؟

نگرش انتقادی به پایبندی کتب فارسی ... (فاطمه جعفری کمانگر و مریم زارعی) ۱۴۱

۳. کدامین اصول از اصول زیبایی‌شناختی و هنری سند تحول بنیادین در کتاب فارسی پایه دوازدهم مغفول مانده یا مورد کم‌توجهی قرار گرفته است؟

۲. پیشینه تحقیق

در مقالات و پژوهش‌های متعددی تحلیل محتوای کتاب‌های درسی فارسی از جهات مختلف صورت پذیرفته است. در ذیل به تعدادی از پژوهش‌ها که ارتباط نزدیک‌تری با پژوهش حاضر دارند اشاره خواهد شد.

درخصوص تحلیل محتوای کتاب‌های درسی فارسی پژوهش‌های متعددی انجام پذیرفت. از آن جمله می‌توان به پژوهش قرائتی کوپایی و دیگران (۱۳۹۷) در تحلیل دشواری و سادگی کتاب فارسی دوازدهم اشاره کرد که متون این کتاب را نسبت به درک و توانایی دانش‌آموزان در این سن ساده دانسته‌اند. کولایی‌نژاد و دیگران (۱۳۹۷) در پژوهشی به تحلیل محتوای کتاب فارسی (بخوانیم) پایه ششم ابتدایی پرداخته‌اند و به این نتیجه دست یافته‌اند که در متن کتاب فارسی پایه ششم به حافظه‌شناختی توجه بیش‌تر و به سطوح بالای خلاقیت توجه کم‌تری شده است. پژوهش‌های حرفتی سبحانی و پیری (۱۳۹۶) در توجه به مؤلفه‌های سرمایه فرهنگی در کتاب‌های فارسی متوسطه اول، عبدالملکی و دیگران (۱۳۹۵) در تحلیل جامعه‌پذیری محتوای کتاب‌های فارسی متوسطه، نجفی و دیگران (۱۳۹۴) در میزان توجه به ابعاد هفت‌گانه مصوب در کتاب‌های درسی ادبیات فارسی متوسطه، و... نیز از موارد دیگری است که هر یک به‌نوعی به تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی در دوره‌های مختلف پرداخته‌اند، اما در هیچ‌یک از مقاله‌ها و پژوهش‌های پیشین کتاب‌های درسی فارسی متوسطه از منظر توجه به سند تحول بنیادین و به‌خصوص ساحت هنری و زیبایی‌شناسی آن مورد بررسی قرار نگرفته است، هرچند در سایر دوره‌ها و سایر کتاب‌های درسی جنبه‌هایی از سند تحول مورد تحلیل واقع شد که از جمله می‌توان به پژوهش‌های ذیل اشاره کرد: رهنمایی و خوش اخلاق (۱۳۹۹) کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی را از منظر ارزش‌های اجتماعی سند تحول بنیادین مورد تحلیل قرار دادند و ضمن تأکید مزایای این کتاب‌ها که توجه به ارزش اینار و وطن‌دوستی است برخی از کاستی‌های آن را کم‌توجهی به ارزش‌هایی نظیر امانت‌داری، انصاف، عدالت، تولی و تبری، خدمت به محرومان، و... برشمردند. وفایی و دیگران (۱۳۹۶) میزان توجه به ساحت‌های شش‌گانه سند تحول بنیادین را در کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی مورد تحلیل قرار دادند.

بیش‌ترین توجه را از آن بعد علمی و فناوری و کم‌ترین توجه را متوجه بعد اقتصادی و حرفه‌ای دانستند. قاسمی‌زاد و اسداللهی (۱۳۹۵) به تحلیل محتوای کتاب *تعلیمات اجتماعی* ششم براساس مؤلفه‌های سند تحول بنیادین پرداخته‌اند و مؤلفه‌هایی نظیر آداب و مهارت‌های زندگی، عدالت‌جویی، توجه به نمادها و اسطوره‌های ملی، تفکر انتقادی، و مقابله با استرس را موردکم‌توجهی دانستند.

۳. روش پژوهش

هدف از هر نوع پژوهش علمی کشف حقیقت است و حقیقت هم با بررسی عوامل منطقی مربوط به اجزای هر موضوعی به دست می‌آید. در این تحقیق، از شیوه علمی تحلیل محتوا استفاده شده است و هر دو روش کمی و کیفی در آن به کار گرفته شده است.

جامعه آماری در این پژوهش کتاب‌های فارسی متوسطه دوم است و کتاب *فارسی پایه دوازدهم* چاپ ۱۳۹۸ به‌عنوان نمونه آماری انتخاب شده است. واحد تحلیل جمله است؛ یک جمله ساده که از ترکیب نهاد و گزاره به دست می‌آید.

در این پژوهش، تحلیل داده‌ها و پالایش مفاهیم از کل به جزء و از طریق منطق قیاسی انجام شد. در روش قیاسی، محقق ابتدا یک ماتریس طبقه‌بندی به وجود می‌آورد؛ یعنی محقق باید ابتدا طبقه‌ها را در اختیار داشته باشد، سپس با مبنای قرارداد این طبقه‌ها به کدگذاری محتوای انتخاب‌شده بپردازد (Elo and Kyngas 2007: 111-112).

طبقه‌های موجود در این تحقیق، که کدگذاری براساس آن‌ها انجام شد، اصول ساحت زیبایی‌شناسی و هنری سند تحول بنیادین بودند که عبارت‌اند از:

۱. تأکید بر پرورش حواس؛
۲. فراهم‌سازی زمینه‌های مناسب پرورش تخیل و قوه خیال؛
۳. تأکید بر فراهم‌سازی زمینه‌های کسب شایستگی رمزگذاری و رمزگشایی برای متریان؛
۴. تلقی تربیت زیبایی‌شناختی و هنری به مثابه تربیت همگانی؛
۵. تأکید بر فراهم‌سازی زمینه‌ها و شرایط آفرینش‌گری و خلاقیت برای متریان؛
۶. تأکید بر تربیت زیبایی‌شناختی و هنری به منزله یک فرابرنامه درسی و روح حاکم بر کل برنامه‌های درسی؛

نگرش انتقادی به پایبندی کتب فارسی ... (فاطمه جعفری کمانگر و مریم زارعی) ۱۴۳

۷. تأکید بر انعطاف‌پذیری تربیت زیبایی‌شناختی و هنری؛

۸. تأکید بر فراهم‌آوردن زمینه‌گرایی و تخصص هنری در متریان (مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت ۱۳۹۰: ۳۰۸).

البته اصل چهارم و ششم را نمی‌توان مختص کتاب‌های درسی ادبیات دانست، زیرا این موارد روح حاکم بر برنامه درسی‌اند و قابل‌اندازه‌گیری با سطور و جملات نیستند. بر این اساس، پژوهش حاضر به شش مقوله دیگر، که از طریق جملات و سطور قابل‌اندازه‌گیری‌اند، پرداخته است.

برای سازمان‌دهی اطلاعات از یک ماتریس مقوله‌بندی ساخت یافته استفاده شد، به طوری که همه داده‌ها مرور شدند و در زیر مقولات مرتبط گنجانده شدند. این کار پس از پایان یافتن یک مرور اولیه بر کل متن انجام شد. بنابراین، در این تحقیق تعریف کدها پیش از تحلیل وجود داشته است و استخراج کدها از نظریه صورت پذیرفته است. به عنوان مثال، محقق کد اصلی (انتخابی) پرورش حواس، پرورش تخیل، یا هر یک از اصول ساحت تربیت زیبایی‌شناسی و هنری را در ذهن داشته و سپس به یافتن مصداق‌های آن در متن پرداخته است که در این جا به شواهدی از موارد بررسی شده اشاره خواهد شد.

۱. مثال:

ای بی‌خبر بکوش که صاحب‌خبر شوی   تا راهرو نباشی کی راه‌بر شوی

کد انتخابی: پرورش حواس؛

کد محوری: بدیع لفظی؛

کد باز: واج‌آرایی بر حرف «ر» موجود در خبر، راهرو و راه‌بر و «ب» در بی‌خبر، بکوش، صاحب، خبر، نباشی، راه‌بر.

۲. مثال:

ای دیو سپید پای‌در بند   ای گنبد گیتی ای دماوند

کد انتخابی: پرورش تخیل؛

کد محوری: صور خیال؛

کدهای باز: ای دیو سپید پای‌در بند: استعاره، پای‌در بند: کنایه؛

ای گنبد گیتی: استعاره، ای دماوند: استعاره.

۳. مثال:

بگرای چو ازدهای گرزه   بخروش چو شرزه شیر ارغند
کد انتخابی: اصل فراهم‌سازی زمینه‌های کسب شایستگی رمز‌گذاری و رمز‌گشایی؛
کدمحوری: معنی کردن ابیات و جملات پیچیده؛
کد باز: کلمات کهن و غیرمستعمل نظیر گرزه، شرزه، و ارغند.
۴. مثال:

«درختان را به خلعت نوروزی قبای سبز ورق در بر گرفته».
کد انتخابی: اصل فراهم‌سازی زمینه‌های کسب شایستگی رمز‌گذاری و رمز‌گشایی؛
کدمحوری: معنی کردن ابیات و جملات پیچیده؛
کد باز: وجود معانی استعاری و تشبیهی.
۵. مثال:

«درباره فضا و حس‌وحال حاکم بر این متن به‌اختصار بنویسید».
کد انتخابی: فراهم‌سازی زمینه‌ها و شرایط آفرینش‌گری و خلاقیت برای متریبان؛
کد محوری: آفرینش‌گری؛
کد باز: نوشتن متن جدید.
۶. مثال:

«فضاسازی، در کدام قسمت از درس، نقش مؤثری در پیش‌برد داستان داشته است؟».
کد انتخابی: تأکید بر انعطاف‌پذیری؛
کد محوری: راه‌های جدید برای اندیشیدن؛
کد باز: تفکر بر اجزای مختلف متن برای حل مسئله جدید.
۷. مثال:

«این متن را باتوجه‌به زاویه دید و شخصیت‌پردازی بررسی کنید».
کد انتخابی: تأکید بر فراهم‌آوردن زمینه گرایش و تخصص هنری در متریبان؛
کد محوری: سوق‌دادن به‌سمت داستان‌نویسی؛
کد باز: آموزش عناصر داستانی مثل زاویه دید و شخصیت‌پردازی.

به روش توضیح داده شده در مثال‌های بالا، تمامی جملات کتاب کدگذاری شدند. برای رسیدن به پایایی کدها، بخش‌هایی از کتاب را دو کدگذار کدگذاری کردند و روایی آن از روش کثرت‌گرایی و از طریق درگیری طولانی مدت پژوهش‌گر با فضای پژوهشی و اعتمادسازی با افراد موضوع پژوهش صورت پذیرفت. هم‌چنین، فضای پژوهش با حضور داور بیرونی مورد کنترل قرار گرفت. در این پژوهش، با استفاده از نرم‌افزار spss، کدهای انتخابی تحلیل شد و فراوانی و درصد داده‌ها به دست آمد. سپس، مقایسه داده‌ها انجام پذیرفت و نمودار و جدول‌های مربوط به فراوانی، درصد، و مقایسه با نرم‌افزار spss به طور دقیق رسم شد و تجزیه و تحلیل داده‌ها و آمارها با تحلیل کیفی و روش توصیفی انجام گرفت.

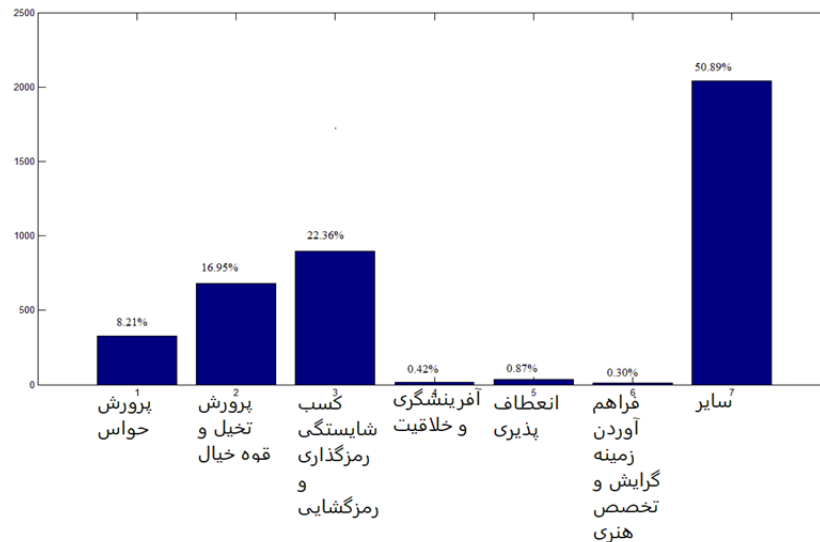
۴. یافته‌های تحقیق

پس از تحلیل کمی و کیفی کتاب فارسی پایه دوازدهم براساس واحد جمله و بر مبنای اصول و ساحت زیبایی‌شناختی و هنری سند تحول بنیادین و با استفاده از نرم‌افزار spss نتایج زیر به دست آمده است.

جدول ۱. جدول توزیع فراوانی و درصد مؤلفه‌ها در کتاب فارسی پایه دوازدهم

درصد از کل	فراوانی	مؤلفه‌ها یا اصول
۸/۲۱	۳۲۹	تأکید بر پرورش حواس
۱۶/۹۵	۶۷۹	فراهم‌سازی زمینه‌های پرورش تخیل و قوه خیال
۲۲/۳۶	۸۹۶	تأکید بر فراهم‌سازی زمینه‌های کسب شایستگی رمزگذاری و رمزگشایی
۰/۴۲	۱۷	تأکید بر زمینه‌ها و شرایط آفرینش‌گری و خلاقیت
۰/۸۷	۳۵	تأکید بر انعطاف‌پذیری تربیت زیبایی‌شناختی و هنری
۰/۳۰	۱۲	تأکید بر فراهم‌آوردن زمینه گرایش و تخصص هنری در متریبان
۰/۱۰۰	۴۰۰۷	کل جملات کتاب

در جدول ۱، فراوانی کل بیان‌گر تعداد کل جملات کتاب درسی فارسی پایه دوازدهم است؛ یعنی این کتاب کلاً ۴۰۰۷ جمله دارد و فراوانی جملات مرتبط با هر یک از اصول ساحت زیبایی‌شناختی و هنری نیز در این جدول قرار گرفته است. درصدهای به دست آمده درصد هر یک از اصول در تناسب با کل جملات کتاب است.

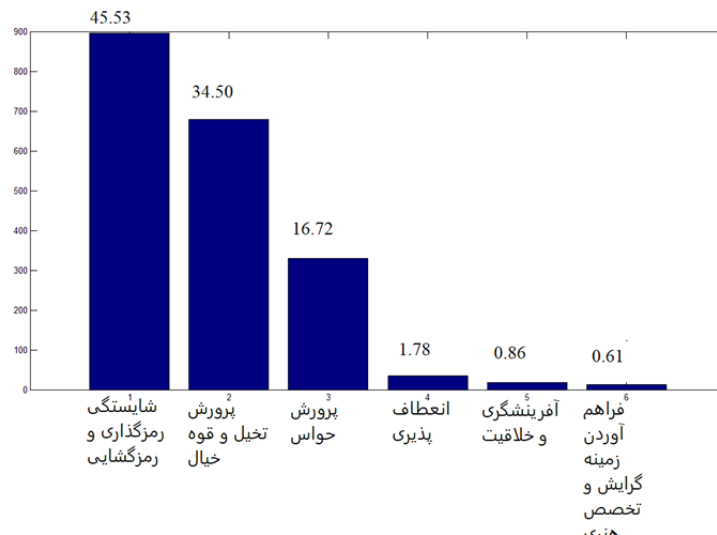
نمودار ۱. نمودار توزیع فراوانی و درصد مؤلفه‌ها در کتاب فارسی پایه دوازدهم

جدول ۲. جدول مقایسه فراوانی اصول ساحت زیبایی‌شناختی و هنری در کتاب فارسی

درصد	فراوانی	مؤلفه‌ها یا اصول
۴۵/۵۳	۸۹۶	فراهم‌سازی زمینه‌های کسب شایستگی رمزگذاری و رمزگشایی برای متریان
۳۴/۵۰	۶۷۹	فراهم‌سازی زمینه‌های مناسب پرورش تخیل و قوه خیال
۱۶/۷۲	۳۲۹	تأکید بر پرورش حواس
۱/۷۸	۳۵	تأکید بر انعطاف‌پذیری تربیت زیبایی‌شناختی و هنری
۰/۸۶	۱۷	تأکید بر زمینه‌ها و شرایط آفرینش‌گری و خلاقیت
۰/۶۱	۱۲	تأکید بر فراهم‌آوردن زمینه گرایش و تخصص هنری در متریان
۴۹/۱۱	۱۹۶۸	فراوانی کل

در جدول ۲ به مقایسه فراوانی هریک از اصول ساحت زیبایی‌شناختی و هنری با یک‌دیگر پرداخته شده است. منظور از فراوانی کل تعداد جملاتی است که بر اصول سند تحول بنیادین تأکید دارند. بر این اساس، ۴۹.۱۱ درصد از کل کتاب منطبق بر ساحت زیبایی‌شناختی و هنری سند تحول بنیادین است. هم‌چنین، در این جدول فراوانی هریک از اصول این ساحت به ترتیب ذکر شده است.

نگرش انتقادی به پایبندی کتب فارسی ... (فاطمه جعفری کمانگر و مریم زارعی) ۱۴۷

نمودار ۲. نمودار مقایسه فرآوانی و تناسب اصول با یکدیگر در کتاب فارسی

۵. بحث

زیبایی‌شناسی با پیدایش بشر آغاز شد و حرکت آن پایه‌پای زندگی بشر و تحولات او بوده است. منطق زیبایی‌شناسی منطق قراردادی بشر برای تجزیه و تحلیل زیبایی است (بلالی دهکردی ۱۳۷۴) و کارکرد زیبایی آن است که با طولانی کردن ادراک حسی تجربه عاطفی ما را از حیات عمیق‌تر می‌کند. ادبیات از راه آمیختن تخیل و زبان و خلق ساختاری هماهنگ توان انتقال عاطفه را دارد (جبری ۱۳۹۱). شگردهای بلاغی یا به عبارتی برجسته‌سازی‌ها ابزاری برای جست‌وجو و دستیابی به زیبایی هنری در متن ادبی‌اند و حس شگفتی را پدید می‌آورند (همان).

در پیشینه ادبیات ما در آثاری مثل *اسرار البلاغه* و *دلایل الاعجاز* جرجانی به زیبایی‌شناسی هنری پرداخته شده است، اما نود درصد مقالات و کتاب‌هایی که با نام زیبایی‌شناسی در ادبیات سنتی ما هستند فقط شگردهای بلاغی را مدنظر داشته‌اند و به ماهیت زیبایی‌شناسی اشاره نکرده‌اند. در ادبیات معاصر، به ماهیت زیبایی‌شناسی هنری توجه شده است؛ مثلاً سیمین دانشور از نخستین کسانی است که بحث زیبایی‌شناسی را مطرح و عناصر زیبایی‌شناسی هنری را بیان کرده است. پس از او، دکتر وحیدیان کام‌پار و دکتر

محمدرضا شفیعی کدکنی از دیگر محققانی‌اند که عمیق‌تر به بحث زیبایی‌شناسی ادبی و عناصر زیبایی هنری پرداخته‌اند. از نظر آن‌ها، صرف به‌کارگیری استعاره، تشبیه، نماد، کنایه، سجع، جناس، تضاد، و دیگر شگردهای بلاغی یا برجسته‌سازی را نمی‌توان پدیدآورنده زیبایی دانست و آن را زیبایی‌شناسی متن نامید، مگر زمانی که این شگردها موجب ظهور اصول زیبایی هنری چون وحدت، هماهنگی، تناسب، تقارن، توازن، چندبعدی‌بودن، نظم، روشنی، و پویایی در متن ادبی شوند (همان).

در ساحت چهارم بخش دوم سند تحول بنیادین، که ساحت تربیت زیبایی‌شناختی و هنری است، به بحث زیبایی‌شناختی هنری به هر دو شکل سنتی و نو آن توجه شده است. در اصولی نظیر تأکید بر پرورش حواس، رشد تخیل و قوه خیال، و زمینه‌های کسب شایستگی رمزگشایی و رمزگذاری برای متریان به جنبه‌های سنتی زیبایی‌شناختی توجه شده است و در اصولی نظیر ایجاد زمینه‌ها و شرایط آفرینش‌گری و خلاقیت و تأکید بر انعطاف‌پذیری و فراهم‌آوردن گرایش تخصص هنری در متریان جنبه‌های نو در زیبایی‌شناسی هنری موردتوجه قرار گرفته است، اما این‌که کتاب‌های فارسی‌درسی زمینه‌های مختلف زیبایی‌شناسی را مدنظر قرار می‌دهند و درجهت ارتقای ذوق زیبایی‌شناسی دانش‌آموزان برمی‌آیند یا خیر سؤالی است که در پژوهش حاضر به‌دنبال پاسخ‌گویی آن بوده‌ایم.

با تحلیل و ارزیابی کتاب فارسی پایه دوازدهم روشن شد میزان توجه به مؤلفه‌های ساحت زیبایی‌شناختی و هنری در این کتاب کلاً ۴۹/۱۱ درصد است؛ یعنی در کتاب فارسی‌ای که انتظار می‌رود اصل زیبایی‌شناسی مهم‌ترین اصل موجود در آن باشد، حتی نیمی از کتاب نیز به آن اختصاص داده نشده است و توزیع اصول ساحت زیبایی‌شناختی و هنری نیز در کتاب به یک میزان صورت نگرفته است. در این‌جا، به توزیع اصول ساحت زیبایی‌شناسی در کتاب فارسی دوازدهم پرداخته خواهد شد.

۱.۵ اصل تأکید بر فراهم‌سازی زمینه‌های کسب شایستگی رمزگذاری و رمزگشایی

برای متریان

این اصل با فراوانی ۸۹۶ جمله ۲۲/۳۶ درصد از کل کتاب و در بین اصول ساحت تربیت زیبایی‌شناختی و هنری موجود در کتاب فارسی پایه دوازدهم بیش‌ترین فراوانی را به‌خود اختصاص داده است، اما این میزان برای پرورش ادراک معنی و مفهوم ابیات و عبارات و

نگرش انتقادی به پایبندی کتب فارسی ... (فاطمه جعفری کمانگر و مریم زارعی) ۱۴۹

پرورش ادراک معنی و مفهوم زیبایی‌شناسی که در سند تحول بنیادین بر آن تأکید شده است کافی نیست و درواقع قادر نیست توان درک معنی و مفهوم افعال و موضوعات دارای زیبایی مادی و معنوی را به‌طور کامل در دانش‌آموزان پرورش دهد. این مطلب با پژوهش کوپایی و اسدزاده (۱۳۹۷) که در آن به تحلیل محتوا و تصاویر کتاب فارسی پایه دوازدهم پرداخته‌اند هم‌سوست. اینان به این نتیجه دست یافته‌اند که در کتاب فارسی پایه دوازدهم از متون ساده‌ای استفاده شده است که ناتوانی در درک معنی و مفهوم ابیات و عبارات در دانش‌آموزان نتیجه سادگی متون فارسی در این پایه و احتمالاً در پایه‌های قبلی است. هم‌چنین، این امر موجبات دشواری در درک و دریافت معنی و مفهوم ابیات و عبارات خارج از کتاب را برای دانش‌آموزان، به‌خصوص در امر قرابت معنایی که قسمت عمده‌ای از سؤالات درس فارسی در کنکور را در بر می‌گیرد، به‌هم‌راه دارد.

۲.۵ اصل فراهم‌سازی زمینه‌های مناسب پرورش تخیل و قوه خیال

این اصل با ۶۷۹ جمله ۱۶/۹۵ درصد از کل کتاب فارسی را در بر می‌گیرد. این فراوانی، باتوجه‌به اهمیت فراوان تخیل در عرصه نوشته‌های ادبی و تأکید بر پرورش قوه خیال متربیان در ساحت زیبایی‌شناسی سند تحول بنیادین، کافی نیست و توان خلق یا نقد آثار ادبی را در دانش‌آموزان ایجاد نمی‌کند و دانش‌آموزان در موارد مشابه خارج از کتاب درسی به‌سختی می‌توانند زمینه‌های پرورش خیال را که شامل صور خیال‌اند تشخیص دهند. در ارتباط با بررسی این مؤلفه در کتاب‌های درسی پیشینه تحقیقی وجود ندارد و کتاب‌های فارسی در این زمینه بررسی نشده‌اند.

باتوجه‌به این امر که پیشینه‌ای در این خصوص وجود ندارد، پژوهش حاضر دارای این مزیت است که زمینه‌های خیال‌انگیزی در کتاب را بررسی کرده است و می‌تواند نظر مؤلفان را به این موضوع معطوف کند که اصل پرورش خیال را، که از اصول مهم نوشته‌های ادبی است، موردتوجه ویژه در کتاب‌های فارسی قرار دهند و بر غنای مطالب ادبی کتاب درسی بیفزایند.

۳.۵ اصل تأکید بر پرورش حواس

این اصل که با فراوانی ۳۲۹ جمله ۸/۲۱ درصد کل کتاب درسی را به‌خود اختصاص داده است، از نظر میزان فراوانی، در مقایسه با اصول دیگر در جایگاه سوم قرار گرفته است، اما

در قیاس با کل کتاب درسی بسامد پایینی را به خود اختصاص داده است. علاوه بر نقش بسیار مهمی که حس آفرینی در ادبیت کلام ایفا می‌کند و جایگاه ویژه‌ای که در خیال‌انگیزی به عنوان یکی از اصول اساسی ادبیات دارد، این اصل می‌تواند در افزایش دقت و پرورش حواس دانش‌آموزان بسیار مؤثر باشد، اما کاربرد پایین این اصل سبب می‌شود که این امر محقق نشود.

۴.۵ اصل تأکید بر انعطاف‌پذیری تربیت زیبایی‌شناختی و هنری

این اصل، که با فراوانی ۳۵ جمله ۰/۸۷ درصد از کل کتاب درسی را به خود اختصاص داده است، بخش ناچیزی از اصول ساحت زیبایی‌شناسی و هنری سند تحول بنیادین مندرج در کتاب فارسی دوازدهم را به خود اختصاص داده است. زمینه‌های انعطاف‌پذیری به معنی راه‌های مختلف برای اندیشیدن است که الگوهای جدید برای تفکر را در متربیان پرورش می‌دهد و قادر است نواندیشی را از طریق کتاب‌های درسی به دانش‌آموزان منتقل کند و سبب پرورش نسلی نواندیش شود.

باتوجه به این که هدف کلی و نهایی سند تحول بنیادین توجه به حیات طیبه و رسیدن به آن است و یکی از مهم‌ترین مصادیق و راه‌های رسیدن به حیات طیبه پرورش افرادی اندیشمند است که بتوانند برای حل مشکلات از روش‌های نو استفاده کنند، بنابراین با به‌کارگیری درست این اصل در کتاب درسی می‌توان دانش‌آموزانی را پرورش داد که راه‌کارهای جدید را برای اندیشیدن بیاموزند و به این وسیله هرچه بیش‌تر به سمت کسب حیات طیبه سوق داده شوند.

۵.۵ اصل تأکید بر فراهم‌سازی زمینه‌های آفرینش‌گری و خلاقیت برای متربیان

این اصل با فراوانی هفده جمله تنها ۰/۴۲ درصد از کل کتاب فارسی پایه دوازدهم را در بر می‌گیرد. البته در کتاب دو درس، که هرکدام دو صفحه دارند و به نام درس‌های آزادند، نیز می‌توانند زمینه‌های خلاقیت را برای دانش‌آموزان فراهم کنند، اما بازهم زمینه‌های ایجاد خلاقیت در کتاب بسیار ضعیف است. در این زمینه، کولایی‌نژاد و دیگران (۱۳۹۷) در پژوهشی کتاب فارسی (بخوانیم) پایه ششم/ابتدایی را مورد تحلیل قرار داده‌اند و به نتیجه بی‌توجهی کتاب به سطوح بالای خلاقیت رسیده‌اند. پرورش خلاقیت در دانش‌آموزان

نگرش انتقادی به پایبندی کتب فارسی ... (فاطمه جعفری کمانگر و مریم زارعی) ۱۵۱

می‌تواند دیدگاه آنان را در قبال محیط اطراف گسترش دهد و بینش آن‌ها را دقیق و نگاه آن‌ها را به طبیعت منطقی‌تر و روابط آنان با انسان‌ها را اخلاقی‌تر و انسانی‌تر کند (روشن و دیگران ۱۳۸۷) و هم‌چنین می‌تواند تأثیر مطلوبی در آینده شغلی آن‌ها داشته باشد و متریبان را برای ایفای نقش مهارتی و شغلی در جامعه آماده سازد. پس، توجه به اصل پرورش خلاقیت و نوآوری در کتاب‌های درسی، از جمله کتاب فارسی، حائز اهمیت و امری ضروری است که در این کتاب مورد کم‌توجهی واقع شده است.

۶.۵ تأکید بر فراهم آوردن زمینه گرایش و تخصص هنری در متریبان

این اصل با دوازده جمله کم‌ترین توجه، یعنی ۰/۳۰ درصد از متن کتاب، را به خود اختصاص داده است. از آن‌جاکه از کتاب فارسی انتظار می‌رود گرایش به هنر نویسندگی نظیر نوشتن انواع گونه‌های خلاق ادبی، از شعر گرفته تا داستان، مورد توجه خاص قرار گیرد، این کتاب تنها در جملات بسیار محدود نگاه مخاطب را متوجه تکنیک‌های داستان‌نویسی و انواع نوشته، از جمله، طنز می‌کند و در چند جمله نوع خوانش متن را به خوانندگان متذکر می‌شود. البته، در قست تصاویر، تنوع تصویری و نقاشی‌هایی با سبک‌های مختلف را نیز می‌توان در ایجاد گرایش به سبک‌های مختلف هنر نقاشی مؤثر دانست، ولی این تأثیرگذاری در متن بسیار اندک و در حد ناچیز است و می‌توان گفت توجه مؤلفان کتاب به این اصل از ساحت زیبایی‌شناختی و هنری سند تحول بنیادین در کتاب فارسی پایه دوازدهم بسیار اندک بوده است.

نهایتاً، بر اساس بررسی‌های انجام‌شده، مجموع مؤلفه‌های اصل ساحت زیبایی‌شناختی هنری سند تحول بنیادین که در کتاب درسی به کار رفته است ۴۹/۱۱ درصد بوده است که مؤلفه تأکید بر فراهم‌سازی زمینه‌های کسب شایستگی رمزگذاری و رمزگشایی بیش‌ترین کاربرد و مؤلفه فراهم‌آوردن زمینه گرایش و تخصص هنری در بین متریبان کم‌ترین کاربرد را در کتاب فارسی دوازدهم دارد و به‌طور کلی بیان‌گر این مطلب است که توجه مؤلفان کتب درسی به اصول ساحت زیبایی‌شناسی سند تحول بنیادین کم بوده است.

۶. نتیجه‌گیری

ادبیات و هنر قادرند راه‌های مختلف تفکر و خلاقیت را در فراگیران تقویت کنند. از کتاب‌های فارسی، به‌عنوان مجموعه‌ای که نقش بسیار مهمی در شناخت و تولید دانش ادبی

متریبان ایفا می‌کند، انتظار می‌رود نقش مهمی را در ارتقای ذوق زیبایی‌شناسانه دانش‌آموزان به‌عهده داشته باشد. تأکید سند تحول بنیادین نیز بر تربیت زیبایی‌شناختی و تأکید بر پرورش حواس، تخیل، انعطاف، آفرینش‌گری، و خلاقیت باید توجه مؤلفان کتاب‌های درسی را بیش از پیش به این مقولات معطوف دارد؛ به‌خصوص که کتاب‌های فارسی بیش از سایر کتاب‌های درسی به‌طور بالقوه ظرفیت گنجایش مباحث زیبایی‌شناسی را دارند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد، باوجود اهمیت این موضوع، توجه به این مقوله در کتاب فارسی پایه دوازدهم چندان رضایت‌بخش نیست و کم‌تر از نیمی از حجم کتاب مزبور را به‌خود اختصاص داده است. ضمن این‌که توجه به برخی از اصول و مؤلفه‌های ساحت تربیت زیبایی‌شناختی و هنری در این کتاب به‌شدت موردکم‌توجهی واقع شده است. این ضعف، به‌خصوص در سطوح بالای شناختی، مانند خلق و آفرینش، بیش‌تر مشهود است. این‌گونه است که مؤلفه‌های فراهم‌آوردن زمینه‌گرایی و تخصص هنری در متریبان و تأکید بر زمینه‌ها و شرایط آفرینش‌گری و خلاقیت حجم ناچیزی از مؤلفه‌های ساحت زیبایی‌شناختی را به‌خود اختصاص می‌دهند.

مؤلفان کتاب درسی، فارغ از هر محتوایی که برای دروس انتخاب می‌کنند، برای فراهم‌سازی زمینه‌های کسب شایستگی رمزگشایی و رمزگذاری برای متریبان باید از متون غنی‌تر ادبی استفاده کنند، با انتخاب زمینه‌های مختلف ادبی، قابلیت انعطاف‌پذیری تربیت زیبایی‌شناسی را افزایش دهند، با توجه به سطوح بالای شناختی، باید زمینه‌های خلق و آفرینش را در متریبان فراهم کنند، به‌جای سؤالاتی کلیشه‌ای که در پایان هر فصل قرار داده شده است سؤالاتی مطرح کنند که سطوح تفکر را در فراگیران تقویت کند، و الگوهای مختلف برای رشد تخیل، تفکر، و خلاقیت را در اختیار فراگیران قرار دهد.

کتاب‌نامه

اکبرنژاد، غلام‌رضا، لیلا بهدادوند، و رضا میرزائی (۱۳۹۷)، «تحلیل محتوای کتاب فارسی نهم براساس روش ویلیام رومی و فلش»، در: مجموعه مقالات اولین کنفرانس ملی یافته‌های نوین حوزه یاددهی و یادگیری، دانشگاه فرهنگیان هرمزگان.

بلالی دهکردی، نقی (۱۳۷۴)، «زیبایی‌شناسی در هنر و ادبیات» مجله ادبیات داستانی، ش ۳۷.
تبریزی، منصوره (۱۳۹۳)، «تحلیل محتوای کیفی از منظر رویکردهای قیاسی و استقرایی»، فصل‌نامه علوم اجتماعی، ش ۶۴.

نگرش انتقادی به پایبندی کتب فارسی ... (فاطمه جعفری کمانگر و مریم زارعی) ۱۵۳

جبری، سوسن (۱۳۹۱)، «نقد زیبایی‌شناسی هنری در متن ادبی»، *مطالعات زبانی و بلاغی*، دوره ۳ ش ۵.

حرفتی سبحانی، محمد و موسی پیری (۱۳۹۶)، «تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی دوره اول متوسطه برحسب میزان توجه به مؤلفه‌های سرمایه فرهنگی»، *تحقیقات فرهنگی ایران*، دوره ۱۰، ش ۴.

روشن، علی‌نقی، عبدالوهاب پورقاز، و عبدالباسط مرادزاده (۱۳۸۷)، «بررسی موانع خلاقیت در دانش‌آموزان از دیدگاه معلمان»، *مطالعات روان‌شناسی تربیتی*، دوره ۵، ش ۱.

ره‌نمایی، سیداحمد و ابوالفضل خوش‌اخلاق (۱۳۹۹)، «تحلیل محتوای کیفی کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی از منظر ارزش‌های اجتماعی سند تحول آموزش و پرورش»، *معرفت*، س ۲۹، ش ۷. ساروخانی، باقر (۱۳۹۳)، *روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی*، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

سیدقطبی، سیدمهدی (۱۳۹۰)، «نقش و جایگاه کتاب درسی و غیردرسی و کتاب‌خانه‌های آموزشی در نظام آموزشی ایران و جهان»، *نشریه الکترونیکی شرق سازمان کتاب‌خانه‌ها و مراکز اسناد آستان قدس رضوی*، دوره ۳، ش ۱۱.

شعاعی، اکرم (۱۳۹۲)، *تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی دوره متوسطه از نظر انطباق با اهداف برنامه درسی فارسی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه آزاد، واحد تهران. ظفری‌نژاد، عادل (۱۳۹۶)، *تحلیل محتوای کتاب درسی*، تهران: کوروش.

عبدالملکی، شایسته، داود عبداللهی، و کبری لشکری (۱۳۹۵)، «تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی دوره متوسطه از لحاظ توجه به جامعه‌پذیری»، *مطالعات روان‌شناسی و علوم تربیتی*، دوره ۲، ش ۴.

فارسی پایه دوازدهم؛ دوره دوم متوسطه (۱۳۹۸)، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، تهران: اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی.

فتحی و اجارگاه، کوروش (۱۳۸۸)، *نیازسنجی پژوهشی*، تهران: آبیژ.

قائدی، محمدرضا و علی‌رضا گلشنی (۱۳۹۵)، «روش تحلیل محتوا از کمی‌گرایی تا کیفی‌گرایی»، *روش‌ها و مدل‌های روان‌شناختی*، س ۷، ش ۲۳.

قاسمی‌زاد، علی‌رضا و فاطمه اسداللهی (۱۳۹۵)، «تحلیل محتوای کتاب اجتماعی ششم براساس مؤلفه‌های سند تحول بنیادین (هویت ملی، اخلاق، آداب، و مهارت‌های زندگی)»، *پژوهش در برنامه‌ریزی درسی*، ش ۵۰.

قرائتی کویایی، زهرا و حمیده اسدزاده (۱۳۹۷)، «بررسی و تحلیل محتوای کتاب فارسی پایه دوازدهم»، در: *مجموعه مقالات پنجمین همایش علمی پژوهش از نگاه معلم*.

کرپندورف، کلوس (۱۳۹۱)، تحلیل محتوا مبانی روش‌شناسی، ترجمه هوشنگ نایی، تهران: نی.
کولایی نژاد، جمال‌الدین و دیگران (۱۳۹۷)، «بررسی تحلیل محتوای کتاب فارسی بخوانیم پایه ششم
بر اساس عوامل ذهنی و شاخص خلاقیت از نظر گیلفورد»، روان‌شناسی تربیتی، س ۱۲، ش ۴۸.
مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۰)،
تهران: شورای عالی انقلاب فرهنگی.

نجفی، حسن، مهدی سبحانی نژاد، مهدی، و رضا جعفری هرندی (۱۳۹۴)، «تحلیل محتوای میزان
توجه به ابعاد هفت‌گانه مصوب در کتاب‌های درسی ادبیات دوره متوسطه ایران»، نظریه و عمل
در برنامه‌داری، س ۳، ش ۶.

نوریان، محمد (۱۳۹۴)، روش‌های ارزش‌یابی کتاب‌های درسی با تأکید بر تحلیل محتوای کمی و
کیفی، تهران: شورا.

وفایی، رضا، سیف‌الله فضل‌اللهی قمش، و احمد طالع‌فرد (۱۳۹۶)، «بررسی میزان توجه به
ساحت‌های شش‌گانه تربیت سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در کتاب‌های درسی
مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی»، مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، دوره ۲، ش ۲.

Elo, S. and H. Kyngas (2007), "The Qualitative Content Analysis Process", *Journal Compilation*,
vol. 22.

Julien, H. (2008), "Content Analysis", in: *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research
Method*, L. M. Given (ed.), London: Sage.